

UDK:155.34(045)

Asadulloh SOATOV,
Turon universiteti Pedagogika va psixologiya kafedrasini mudiri, dotsent, PhD
E-mail: soatovasadulloh@gmail.com

Qarshi davlat universiteti professori B.Jo'rayev taqrizi asosida.

TUSHUNCHALARNI ESLAB QOLISHDA ZANJIR USULIDAN FOYDALANISHNING PSIXOLOGIK ASPEKTLARI

Аннотация

Maqolada tushunchalarni eslab qolishda zanjir usulidan foydalanishning metodik ahamiyati, zanjir usulini qo'llashda noodatiy voqealardan foydalanishning psixologik shart-sharoitlari yoritilgan. Shuningdek talabalarning so'zlarni eslab qolish ko'nikmasini aniqlash maqsadida maxsus ishlab chiqilgan tushunchalar orqali topshiriqni eslab qolish natijalar empirik tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Xotira, esda olib qolish, esda saqlash, unutish, mnemonika, ko'nikma, malaka, zanjir, noodatiy hikoya, tasavvur.

ИСПОЛЬЗУЙТЕ ЦЕПНОЙ МЕТОД ДЛЯ ЗАПОМИНАНИЯ КОНЦЕПЦИЙ ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

Аннотация

В статье описывается методологическая значимость использования цепного метода при запоминании понятий, а также психологические условия использования необычных событий при использовании цепного метода. Также для определения способности учащихся запоминать слова результаты запоминания задания анализировались эмпирически с помощью специально разработанных понятий.

Ключевые слова: Память, припоминание, припоминание, забывание, мнемотехника, навык, умение, цепочка, необычный рассказ, воображение.

USE THE CHAIN METHOD TO REMEMBER CONCEPTS PSYCHOLOGICAL ASPECTS

Annotation

The article describes the methodological significance of using the chain method when memorizing concepts, as well as the psychological conditions for using unusual events when using the chain method. Also, to determine the ability of students to memorize words, the results of memorizing the task were analyzed empirically using specially developed concepts.

Key words: Memory, recollection, recollection, forgetting, mnemonics, skill, ability, chain, unusual story, imagination.

Kirish. Bugungi kunda har bir inson psixologik jihatdan o'z ustida muqum ishlab aqliy jarayonlarini rivojlantirib borishlarini davr taqozo qilmoqda. Ayniqsa ta'limiy faoliyat bilan mashg'ul bo'lgan talaba – yoshlar diqqati, idroki, xotirasi, tafakkuri, tasavvuri, xayoli va nutqini rivojlantirishga xizmat qiluvchi psixologik usullardan muntazam foydalangan holda o'zlarining psixik jarayonlarini rivojlantirib borishlari foydali ish ko'rsentini yanada oshiradi. Bunda talabalarning bilish jarayonlarini rivojlantirishda xotira imkoniyatlarini inobatga olishlari alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki, insonlarning zamonaviy gadjetlarga bog'lanib qolgan bugungi davrda bilish jarayonlarini rivojlantirishdan ko'ra uning mavjud imkoniyatini ushlab qolishning o'zi katta mahoratni talab qilmoqda. Shu bois ushbu maqolada xotirani rivojlantirishga qaratilgan, xususan esda olib qolish jarayonida tasavvur obrazlaridan foydalanish vazifalarini sinashga qaratilgan zanjir usuli va undan tizimli foydalanishning metodik ahamiyatini tadqiq qildik. Zanjir usuli kerakli ma'lumotlarni oson bog'lash ko'nikmasini rivojlantirishga xizmat qiluvchi sodda mnemonik usuldir.

Ma'lumki, turli usullar orqali ma'lumotlarni xotirada mustahkam esda saqlab qolishni psixologiyaning mnemonika (ma'lumotlarni qulay va samarali usullar orqali xotirada mustahkam saqlab qolish uchun qo'llaniladigan metodlar) sohasi o'rganadi. Mnemonika fanidagi ishlab chiqilgan maxsus usullar ilmiy-amaliy jihatdan ahamiyatga ega bo'lib, pedagoglarning bunday bilimlardan xabardor bo'lishi o'quvchi-talabalarni fan darsliklaridagi kerakli ma'lumotlarni kam kuch sarflab osonroq yo'l bilan esda saqlab qolishlariga xizmat qiladi [2].

Sodda mnemonik usul hisoblangan zanjir usulini qo'llash ko'nikmasi orqali biz xotiramizni psixologik jihatdan chiniqtiramiz. Chunki bilish jarayonlarining rivojlanishi bu jarayonlarni qanchalik faol ishlatilayotganiga bog'liq. Zanjir usuli esa xotira va tasavvur sifatlarimizni ishlatish orqali real aqliy faoliyatga samarali tayyorlashimizga xizmat qiladi. Shu bois mnemonikaning boshqa usullarini ham samarali o'zlashtirishni

maqсад qilgan kishi zanjir usulni to'g'ri qo'llash ko'nikmasini o'zida rivojlantirgan bo'lishi lozim.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Psixologik jihatdan xotira bilish jarayonlari tasnifiga kiruvchi tushuncha bo'lib, boshqa psixik jarayonlarning ishlash mexanizmi xotiraning tipologik xususiyatlariga bog'liqdir. Xotira va uning imkoniyatlari ham nazariy jihatdan, ham amaliy jihatdan keng o'rganilgan. Xususan mamlakatimizda Z.Nishonova, M.Davletshin, M.Zufarova, E.G'oziyevlar tomonidan, Sobiq sovet respublikalarida esa A.Leontyev, A.Luriya, A.Smirnov, N.Lange, P.Zinchenko, P.Ribnikov S.Rubinshteyn, tomonidan, Chet el psixologlaridan A.Adler, A.Erikson, G.Ebbinghaus, R.Atkinson, V.Vundt, E.Fromm, K.Yung, K.Levin tomonidan tadqiq qilingan.

Ma'lumki, xotirada ma'lumotlar mustahkam saqlanishi uchun dastavval bu ma'lumotlar to'g'ri esda qoldirilishi kerak. Esda olib qolish inson faoliyatining xususiyatiga bevosita bog'liqdir. A. A. Smirnov, P. I. Zinchenko tajribalari shuni ko'rsatadiki, esda olib qolish u yoki bu faoliyatdagina samarali bo'lish mumkin. A.A.Smirnovning tajribalarida tekshirishlarga qaraganda, ikki xil faoliyat taklif qilinsa, birinchi holda ular ma'noli matn esda olib qolish nazarda tutiladi. Sinaluvchilar matn yodlar ekanlar, materiallar ustida hech qanday faol ish olib bormaganlar. Ikkinchi holda esa esda olib qolish vazifasi qo'yilmaydi-yu, lekin matn ustida muayyan ish olib borish, unda uchraydigan ma'noviy xatolarni aniqlash taklif etiladi. Ikkinchi holda esda olib qolish ancha samarali bo'lganligi aniqlangan [4].

Sobiq sho'ro psixologlari tadqiqotlarining natijalari ma'noga ega bo'lgan materiallarni o'zlashtirishda esda olib qolish uchun turli xil yo'nalish, ko'rsatma berish muhim ahamiyat kasb etadi, degan fikrni tasdiqlaydi. A.N.Leontyev, S.L.Rubinshteyn, P.A.Ribnikov va boshqalar bolalarning xotira faoliyatini o'rganganlar. P.I.Zinchenko, M.N.Shardakov, A.I. Lipkinalarning tadqiqot ishlarining aksariyati shunga bog'ishlangan bo'lib, turli materialni esda olib qolishda tushunishning ahamiyati muhimligini tasdiqlashga intilgan. Bunda materialni esda olib qolishga to'g'ri yo'nalish berilishining natijasida material

mazmuni tushuniladi va esda olib qolish tezligi, aniqligi, mustahkamligi va to'liqligi ta'minlanadi[4].

Xotiraning neyrofiziologik asoslari to'g'risida fikr yuritilganda Lorente, Makselein kabi olimlarning reverberlashtirish hodisasini (reverberlashtirish - aylana aks ettirish demakdir) tatbiq qilinganlarini aytib o'tish maqsadga muvofiqdir. Ularning ko'rsatishlaricha, nerv hujayralaridan chiqqan aksionlar boshqa hujayralaridagi dendritlar bilan qo'shilishi natijasida reverberlashtirish hodisasi vujudga keladi [4].

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada qo'llanilgan zanjir usuli tushunchalarni bir – biriga bog'lab eslab qolishda samarali mnemonik metodlardan biridir. Usul tasavvurni va assotsiatsiya qilish qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi. Zanjirni qo'llash jarayonida talabalar tasavvuriga tayangan holda assotsiativ usullar orqali tushunchalarni to'g'ri ketma – ketlikda qatnashdirib hikoya tuzadilar. Bunda ular o'zlariga chegara qo'ymasdan tasavvur qilish ko'nikmasini rivojlantirishga harakat qilishlari lozim. Zanjir usulini qo'llash orqali xotiraga bog'liq ravishda talabalar boshqa bilish jarayonlari diqqatining kuchi, idrokining anglanganligi, abstrakt tafakkurining rivojlanganligi, va tasavvurining ravshanligi ham tadqiq qilingan. Tadqiqot jarayonida berilgan topshiriqlarni talab darajasida bajargan talabalar boshqa bilish jarayonlari ijobiy rivojlanganligi aniqlangan.

Tadqiqotning ob'yekti. Tadqiqotning ob'yekti sifatida Turon univeristetining pedagogika va psixologiya yo'nalishi 3 kurs talabalari tanlangan. Tadqiqot jarayonida talabalar tanlangan so'zlar ro'yxatini to'g'ri ketma – ketlikda eslab qolish qobiliyatini aniqlash maqsadida hikoya usulidan foydalanilgan. Tadqiqotda ishtirok etgan talabalar ma'lumotlarni eslab qolishda assotsiativ usullarga tayanishning ahamiyatini farqlash ko'nikmasiga ega bo'ldi. Bunda tanlangan so'zlarni to'g'ri ketma – ketlik bilan yod olishda tasavvur obrazlaridan foydalanishning afzalliklari metodika orqali tadqiq qilindi.

Zanjir usulini qo'llash jarayonida so'zlarning obrazlarini aniq tasavvur qilishga harakat qilish lozim. Tasavvur deganda ilgari idrok qilingan narsalarning esimizga tushgan obrazlari tushuniladi. Bu xotiramizda saqlanib qolgan idrok obrazlari bo'lib, mazmunan obrazli xotiraga taalluqlidir [1].

Zanjir usulini qo'llashda obrazlarni yaxshi tasavvur qilish uchun ularning hajmi, katta, ravshan va rangliligiga alohida e'tibor qarantish maqsadga muvofiq. Quyida bu omillarni ko'rib chiqamiz.

1. Hajmi. Obrazning hajmi ekanligi uning ko'z oldimizga kelgan obrazini har tomonlama ko'ra olishdir. Ya'ni tasavvur qilinayotgan obrazni fazoviy jihatdan barcha tomondan ko'ra olish, bizga nisbatan masofasini (uzoq yoki yaqinligini), balandda yoki pastdaligini (bo'yimizga nisbatan), katta yoki kichikligini (narsaning asl hajmiga nisbatan) 3D faromatida tasavvur qila olish [3].

1-jadval

Metodikaning birinchi bosqichida talabalarining so'zlarni eslab qolish ko'rsatgichi (T=50).

№	Ko'rsatgichlar	Mezonlar.			
1	Jami 15 ta so'z	Yuqori daraja	Yaxshi daraja	O'rta daraja	Past daraja
2	13-15 ta so'z	6 %			
3	10-12 ta so'z		24 %		
4	7-9 ta so'z			34 %	
5	6 tagacha so'z				36 %

Metodikaning birinchi bosqichida talabalarining topshiriqni eslab qolish ko'rsatgichi quyidagi natijani ko'rsatdi. Topshiriqni bajarish jarayonida 13 tadan 15 tagacha bo'lgan so'zlarning ketma – ketligini to'g'ri eslab yozgan talabalar 6 % ni tashkil qildi. Talabalarining 24 % 10 tadan 12 tagacha bo'lgan so'zlarni to'g'ri ketma – ketlikda yozib yaxshi natijani ko'rsatdi. 34 % talabalar 7 tadan 9 tagacha bo'lgan so'zlarni tartibi bo'yicha to'g'ri eslab o'rta natijani ko'rsatdi. Talabalarining 36 % 6 tagacha bo'lgan so'zlarni to'g'ri yozib qiniqarsiz natijani ko'rsatdi.

Metodikaning keyingi bosqichida talabalarining zanjir usuli orqali esda olib qolish xotirasini sinash maqsadida ikkinchi

2. Katta. Bu ko'z oldimizga keltirgan obrazning hajmi kattaligi. Chunki katta narsa diqqatimizni o'ziga tez jalb qiladi. Misol uchun har xil balandlikda qurilgan ko'p qavatli uylarga uzoqdan qarasaq eng birinchi katta binoga ko'zimiz tushadi. Shuning uchun obrazni kattaroq hajmga ega narsalar ichidan tanlab olishga harakat qilish maqsadga muvofiq. Yoki mix, chumoli, igna kabi kichik narsalar obraz sifatida tanlansa ularni hajmi kattaroq qilib tasavvurda gavdalanirish lozim[3].

3. Ravshan. Obrazning ravshanligi ko'z oldimizga keltirgan obrazni yorqin va tiniq ko'rinishda tasavvur qila olishdir. Misol uchun: hosili g'arq pishgan daraxtga uzoqdan qarasaq uning mevalari ko'zimizga juda kichik yoki nuqta shaklida ko'rinadi. Narsani uzoq yoki kichik shaklda tasavvur qilish uning obrazini yorqin tasavvur qilishimizga xalaqat qiladi. Demak narsaning obrazini ravshan ko'ra olish uchun uni yonimzda va hajmi kattaroq shaklda tasavvur qilishimiz lozim[3].

4. Rangli. Obrazning rangliligi ko'z oldimizga keltirgan obrazlarning o'ziga xos tusga ega ekanligidir. Xorijiy so'zlarni yodlash jarayonida tanlangan obrazning aniq rangga ega ekanligi uni qayta eslash jarayonida qisman xotiradan ko'tarilgan bo'lsa ham obrazning osonroq eslanishiga turtki beradi. Misol uchun bananning sariqligi, pamidorning qizilligi, tuflining qoraligi, archaning yashilligi, ko'ylakning ko'kligi, paxtaning oqligi kabi narsalarning ranglari eslash jarayonida asli obrazni ko'z oldimizga keltirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi [3].

Tahlil va natijalar. Tadqiqot jarayonida talabalarga maxsus tanlangan so'zlarni to'g'ri ketma – ketlikda noodatiy hikoyalar tuzish orqali eslab qolish ko'nikmasini aniqlash maqsadida zanjir usulidan foydalanildi. Dastavval, talabalarining topshiriqdagi tushunchalarni to'g'ri ketma – ketlikda eslab qolish qobiliyatini aniqlash maqsadida bir – biriga bog'liq bo'lmagan 15 ta so'zlardan iborat ikkita topshiriqlar to'plami tayyorlandi. Birinchi topshiriqlar to'plamidagi so'zlarni talabalar to'g'ridan – to'g'ri eshitib eslab qolishlari kerak, ikkinchi topshiriqlar to'plamidagi juft so'zlarni esa biz tomonimizdan tuzilgan noodatiy hikoya usulini eshitish orqali eslab qolishlari kerak edi.

Metodikaning birinchi bosqichida talabalarining so'zlarni eslab qolish ko'nikmasini aniqlash maqsadida 15 ta so'z o'qib eshittirildi. Talabalarining vazifasi o'qib eshittirilayotgan so'zlarni diqqat bilan eshitish va jarayon tugaganidan so'ng eslab qolgan so'zlarni to'g'ri ketma – ketlikda qog'ozga yozish edi. So'zlar o'qib eshittirilganidan so'ng talabalar eshitgan so'zlarni tartibi bo'yicha yozib chiqishdi.

Talabalarining birinchi topshiriq bo'yicha berilgan so'zlarni to'g'ri ketma – ketlikda eslab qolish ko'rsatgichlari quyidagi 1 – jadvalda keltirilgan.

topshiriqlar to'plamidagi 15 ta so'zlar ro'yxati o'qib eshittirildi. Talabalarining vazifasi og'zaki shaklda aytilayotgan so'zlarni bir – biriga bog'lab tuzilayotgan noodatiy hikoyalarni diqqat bilan eshitish va ularni imkon darajasida eslab qolish edi.

Metodikaning ikkinchi bosqichida so'zlar o'qib eshittirilganidan so'ng bir daqiqa tanaffus berildi. Tanaffusdan so'ng talabalar hikoyada qatnashgan so'zlarni to'g'ri ketma – ketlikda eslab qolish orqali yozib borishdi. Talabalarining topshiriq bo'yicha berilgan so'zlarni eslab qolish ko'rsatgichlari quyidagi 2 – jadvalda keltirilgan.

2-jadval

Metodikaning ikkinchi bosqichida talabalarning so'zlarni eslab qolish ko'rsatgichi (T=50).

№	Ko'rsatgichlar	Mezonlar.			
		Yuqori daraja	Yaxshi daraja	O'rta daraja	Past daraja
1	Jami 15 ta so'z				
2	13-15 ta so'z	28 %			
3	10-12 ta so'z		32 %		
4	7-9 ta so'z			26 %	
5	6 tagacha so'z				14 %

Metodikaning ikkinchi bosqichida talabalarning topshiriqni eslab qolish ko'rsatgichi quyidagi natijani ko'rsatdi. Topshiriqni bajarish jarayonida 13 tadan 15 tagacha bo'lgan so'zlarning ketma – ketligini to'g'ri eslab yozgan talabalar 28 % ni tashkil qildi. Talabalarning 32 % 10 tadan 12 tagacha bo'lgan so'zlarni to'g'ri ketma – ketlikda yozib yaxshi natijani ko'rsatdi. 26 % talabalar 7 tadan 9 tagacha bo'lgan so'zlarni tartibi bo'yicha to'g'ri eslab o'rtacha natijani ko'rsatdi. Talabalarning 14 % 6 tagacha bo'lgan so'zlarni to'g'ri yozib qiniqarsiz natijani ko'rsatdi.

Xulosa va takliflar. Zanjir usuli orqali so'zlarni to'g'ri ketma – ketlikda eslab qolish uchun quyidagi algoritmgaga amal qilish lozim:

Esab qolinishi zarur bo'lgan so'zlar to'g'ri tanlanishi va bunda bir tasnifga kiruvchi tushunchalar ketma – ket qo'yilmasligi kerak;

So'zlar to'g'ri tasavvur qilinishi va bu jarayonda obrazlarni yaxshi tasavvur qilish uchun ularning hajmli, katta, ravshan va ranglilikiga alohida e'tibor qaratish zarur;

Metodning ikkinchi bosqichida birinchi va ikkinchi so'zlar bir – biriga to'g'ri ketma – ketlikda bog'lanishi lozim;

Usulni qo'llash jarayonida so'zlar noodatiy hikoya tuzish orqali eslab qolinishi va bunda fantastik elementlardan samarali foydalanish maqsadga muvofiq;

So'zlarni zanjir shaklida bir – biriga to'g'ri ulash uchun assotsiativ usullardan to'g'ri foydalanish zarur.

Xulosa qilib aytganda so'zlarni eslab qolishda zanjir usulidan foydalanish talabalarni noodatiy fikrlashga, tasuvvurini rivojlantirishga, esda olib qolish xotirasini yaxshilashga va konsratsiyalashgan diqqatini kuchaytirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

ADABIYOTLAR

1. Zufarova M.E. Umumiy psixologiya. Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti. 2010.-128 b.
2. Soatov A.J. Bo'lajak pedagog-psixologlarda psixologik maslahat berish ko'nikmalarini shakllantirish texnologiyasi. O'quv qo'llanma. - Qarshi: Fan va ta'lim. 2022. - 106 b.
3. Soatov A.J. The scientific importance of loading from the qualities of imagination in memorizing foreign words. European Journal of Innovation in Nonformal Education. Volume 3. Issue 5. 06.05.2023.-140 p.
4. G'oziyev E. Umumiy psixologiya. Darslik. Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti. 2010.-336-39 b.